

Fra førkrigstid til etterkrisetid i sosialøkonomikken.

Av professor RAGNAR FRISCH

På mange måter er de økonomiske forhold i verden blitt endevendt i kvartsekklet 1913—1938. En behøver bare å tenke på det som er skjedd i denne tiden på pengevesenets område eller på den nasjonale og internasjonale handels område. En stor del av publikum har oppfattet dette som ensbetydende med at også sosialøkonomikkens læresetninger har måttet gjennomgå en tilsvarende radikal omlegging. Det er ikke sjelden å høre folk si noe slikt som at «for dere sosialøkonomer må dette være en merkelig tid, dere har jo så fullstendig måttet revidere deres opfatning.»

Dette er ikke riktig, men det er kanskje ikke så rart at folk har tenkt slik. Ta f. eks. pengevesenet. De begivenheter som knytter sig til det gjør alltid et dypt inntrykk på publikum. I tiden for 1913 var det meget stabile forhold i pengevesenet i de fleste civiliserte land. Det hadde gjennom mange år vært gullinnløsning til fast kurs og med fri internasjonal bevegelighet av gullet. Folk hadde *vennet sig* til denne situasjon. De hadde etterhvert kommet til å se på dette med gullinnløsning til faste kurser som et slags guddommelig system som var en av grunnbetingelsene for en «sund» økonomi. Og så kom krigen med ophevelse av gullinnløsningen i mange land. Allerede denne ophevelse var naturligvis i publikums øine en sensasjon, men den hadde da i allfall en «forklaring». Det var jo krig. Riktig endevendt blev først begrepene *day* i den etterfølgende *fredstid* England — symbolet på det helt igjennem «sunde» pengevesen — gikk fra gullet den 21. september 1931, og med det en rekke andre land, bl. a. Norge. Men det rareste av det hele var dog at det *allikevel* ikke blev økonomisk kaos i disse land. Tvertimot viste det sig at ikke bare gikk det an å opprettholde faste internasjonale valutakurser uten gullinnløsning og fri gullbevegelighet (I Norge har f. eks. pundkursen siden 18. august 1933 til idag uten en eneste dags undtagelse, vært kr. 19.90), men det viste sig endog så at nettop i de land som gikk fra gullet, skred den økonomiske gjenreisning raskere og sikrere frem enn i de andre land. De europeiske land som lengst og mest halsstarrig holdt på gullet — Schweiz og Holland —, var også de hvor depresjonen varte lengst. For den som var vant til med et «sundt» pengevesen å forstå det som eksisterte op til 1913, måtte dette i sannhet være «en helt ny tid».

For de fleste økonomer var det imidlertid ikke så merkelig det som skjedde. Og det krevde på ingen måte noen gjennomgripende revisjon av vår opfatning.

Det meste av krigstidens og etterkrigstidens hendelser på pengevesenets område har tvert imot vært *bekreftelser* — man kunde være fristet til å si storstilede *eksperimentelle* bekreftelser — på teorier som forelå lenge før verdenskrigen og det endogså i detaljert utarbeidet form.

Disse teorier viste oss f. eks. klart at dette med gulldekningsssystemet på ingen måte er noen vital del av det økonomiske system. Gulldekningsssystemet selv er ikke i synderlig utstrekning istand til å skape økonomisk balanse. Det kan i hoiden utjevne de små og kortsiktige fluktuasjoner, særlig de som er av tilfeldig art, men overfor de store, mere dyptliggende fluktuasjoner (spekulasjonsmessige valutaoverforsler, vedholdende sparingsoverskudd o. s. v.) er systemet maktesløst. Det er tvertom slik at gulldekningsystemets fortsatte beståen da vil være avhengig av at man på *annen måte* kan få bragt balanse i de underliggende faktorer. Gulldekningsssystemet er altså (som kollega Schönheyder i sin tid treffende bemerket) å sammenligne med et livbelte som har den fornoielige egenskap at det flyter utmerket på grunt vann, men synker så snart det kommer ut på dypet, med mindre man da rekker det en hjelpende hånd for å holde det oppe.

At dette i det vesentlige var systemets virkemåte var nok de fleste økonomer klar over allerede før verdenskrigen, men det var riktignok langt fra alle som trakk den praktiske konklusjon at det var like godt å avskaffe denne form for livbelte. Mange mente at man allikevel, på grunn av den inngroddede «tillit» folk hadde til gullet («overtro» vilde vel være et mere treffende uttrykk), burde beholde det, og forøvrig søke å ordne de underliggende forhold slik at systemet kunde virke.

Men det var også de økonomer som allerede lenge før verdenskrigen fullt konsekvent hevdet at pengevesenet ikke vilde bli *virkelig sunt* før det blev løst fra gullet. Og i ertertidskrigen er det fler og fler som har sluttet sig til denne opfatning. Et særlig interessant eksempel på en teori om et ikke-gullbundet penge-system er den som blev utviklet av den store svenske økonom Knut Wicksell i en tysk avhandling og senere i hans svenske forelesninger. I fortalen til første utgave av de svenske forelesninger skriver han (februar 1906): «... de praktiska slutsatserna . . . en rationell reglering av penningvärdet . . . förutsätter penningvärdets fullständiga lösgörande från det metalliska guldets värdefluktuationer.» Og han påviser nærmere på hvilken måte et slikt system kan gjennomføres. I sine grunntrekk er dette det system av «managed currency» som nu mere eller mindre konsekvent brukes i mange land. Det er ganske betegnende at i 1935 — altså omtrent 30 år efter at de svenske forelesninger blev holdt — er der kommet en engelsk oversettelse av dem. Og det er en *uforandret* utgave uten noen moderniseringer.

Slik er det også på mange andre områder av økonomikken. Det som for publikum ser ut som sensasjonelle nydannelser i etterkrigstiden, er videnskapelig sett ikke hverken særlig nytt eller særlig merkverdig. Selvfølgelig har etterkrigstidens offentlige og private konkurransereguleringer, «samkjøringsplaner» o. s. v. stillet en del nye spesialproblemer som efter hvert er tatt op (den generelle «polypolteori» er f. eks. kommet mere i skuddet enn før), men noen gjennomgripende omskapning som har kullkastet det meste av våre tidligere læresetninger, har ikke forekommet.

Derimot er det en annen ting som har hendt i økonomikken i denne tiden og som jeg personlig mener er av meget stor betydning. Det gjelder selve økonomikkens

arbeidsmetode og er særlig knyttet til opfatningen av økonomikken som en lære om *kvantitative* relasjoner. Selvfølgelig har man alltid vært klar over at en meget vesentlig del av de begreper økonomikken opererer med, er *kvantitative*. Priser, produserte mengder o. s. v. uttrykkes jo i tall. Det nye gjelder opfatningen av *sammenhengene* mellom disse størrelser. I stigende grad er man blitt klar over at i mange tilfeller vil disse sammenhenger si oss noe av betydning først når de er uttrykt *kvantitativt*. (Jeg bruker med hensikt ordet «sammenheng» for at ingen skal føle sig generet av ordet «årsaksforhold»). Det er ikke nok å påvise at en sammenheng virker i en bestemt *retning*, man må også søke å påvise hvad dens omtrentlige *styrke* er, d. v. s. man må søke å finne *størrelsen* av sammenhengskoeffisientene. Dette er nødvendig, ikke først og fremst fordi vi alltid trenger å kunne uttrykke i nøiaktige tall det sluttresultat vi er interessert i, men fordi dette sluttresultat meget ofte fremkommer som en resultant av flere enkeltsammenhenger og det på en slik måte at endogså *retningen* av sluttresultatet avhenger av *størrelsen* av de koeffisienter som inngår i enkeltrelasjonene. Hvis vi overser dette, kan vi komme til å gjøre noe lignende som han som «beviste» at under roing må båten bli drevet akterover på grunn av benenes spenntak.

Den stigende erkjennelse av at *dette* er de økonomiske problemers natur, og at de må *behandles* derefter, er efter min mening det mest betydningsfulle ved økonomikkens utvikling i kvartsekket siden 1913. Dette synspunktet kommer til uttrykk i det meste av den moderne økonomiske faglitteratur. Den er blitt stadig mere *kvantitativ* i sitt innhold. Og det kommer også til uttrykk i arten av det arbeide som drives ved de økonomiske forskningsinstitutter i de forskjellige land. Storparten av dette arbeide tar sikte på å finne *tall* og sammenhengen mellom tall ofte uttrykt i matematiske formler. Et organisert uttrykk for denne opfatning av økonomikkens problemer var dannelsen av det internasjonale «Econometric Society» i 1930 og startingen av dets tidsskrift *Econometrica*.

Denne «økonometriske» innstilling overfor de økonomiske problemer har gjort det av med myten om økonomikken som en slags lett og hyggelig intellektuell underholdning for det «dannede publikum». Den som vil ta op de økonomiske problemer efter de nye linjer må være forberedt på slitsomt arbeide og langsom fremgang.

Det blir et arbeide som m. h. t. *metode* — innsamlingen og tydingen av erfaringsmaterialet — ligger naturvidenskapene nærmere enn åndsvidenskapene. Som et karakteristisk eksempel kan nevnes at den moderne økonomiske og statistiske teori nu er kommet til et punkt hvor den — likesom for fysikken — har stillet *renmatematikerne* nye problemer.

Men under hele denne utvikling har økonomikken oprettholdt sine åndsvidenskapelige tilknytningspunkter fra tidligere, særlig til socialfilosofien, sociologien og den økonomiske historie. Derved er den blitt så *facettert* som neppe noen annen forskningsgren. Selvfølgelig kan ingen forsker helt ut beherske hele dette område. Men en viss teft må økonomien ha av det alt sammen. Og den del som han virkelig behersker, må være så bred som mulig. En ensidig spesialisering er meget farlig i økonomikken. De virkelig verdifulle ydelser her er nesten uten undtagelse de hvor kunnskap og erfaringer fra flere områder går sammen. Man ser det like meget ved eksamensbordet som i den modne økonoms arbeide.

Her hjemme har dette syn kommet til uttrykk ved oppbyggingen av den nye studieordning for økonomisk embedseksamen. Det er en begivenhet på sosialøkonomikkens område hos oss i de siste arene (Lov av 22. juni 1934, Reglement av 18. oktober 1935). Allerede den gamle ordning bygget på det syn at økonomikken spenner over et vidt område, men den nye gjør det i enda høyere grad. Den som ikke har noe større begrep om hvad sosialøkonomikk er, og som første gang tar den nye studieplan i hånden, vil kanskje synes at her er blandet sammen likt og ulikt. Sammensetningen er imidlertid noe overvrikt. Og det er praktisk talt enstemmighet blandt lærerne om at de forskjellige disipliner hører så noe sammen at de alle skal være obligatoriske. Man har ikke villet åpne adgang til spesialisering ved valgfrie fag.

I forholdet mellom de akademiske økonomer og det praktiske livs menn er det skjedd bemerkelsesverdige ting i det siste kvartsekket, ikke minst hos oss. Fra en nokså tydelig antagonisme har forholdet utviklet sig stadig til det bedre, slik at det nu hersker en gjensidig respekt og et gjensidig ønske om samarbeid. I denne henseende har begge parter lært adskillig.

La oss først se litt på motsetningene. Et yudet argument som det praktiske livs menn ofte har tydd til i de økonomiske diskusjoner, er at det resonnement og de synspunkter som ikke går i deres egen retning, bare er «teori», «virkelighetsfjern teori». Dette er blitt sagt ved mange slags anledninger og med en selvsikkerhet utover det almindelige.

I noen tilfeller kan det naturligvis være slik at teoretikernes skjema ikke er realistisk nok. Men i de fleste tilfeller da praktikerne slår fra sig med dette «teoriargumentet», vil man ved noiere eftersyn opdage at det ikke er «teori» og «erfaring» som står mot hverandre, men *to slags teorier*. Og som regel vil da den som det praktiske livs menn bringer i marken, være minst like dogmatisk og virkelighetsfjerna som den de bekjemper. Den virkelighetsfjernhet som det praktiske livs menn gjør sig skyldig i, er som regel at de hver for sig bare regner med de erfaringer som ligger kloss inn på deres eget daglige virke, mens de ikke ser virkningene på alle de andre ledd i maskineriet. Deres intime kjensskap til et lite utsnitt av erfaringsverdenen kan kanskje gi dem følelse av at *de* i særlig grad forvalter «det virkelighetsnære» synspunkt. Men det er et bedrag. En slik isolering av et ganske lite erfaringsområde er et flagrant brudd med virkeligheten. Den som i ånd og sannhet skal være forankret i kjensgjerningene, må se på *helhetsvirkningene*. Og her kreves en annen innstilling, en annen tenkemåte, som lett kan ta sig ut som noe i retning av en «virkelighetsfjern teori» for den som ser alt i lyset av et lite utsnitt av virkeligheten som han selv kjenner intimt.

Jeg kunde ha lyst til å nevne et par eksempler.

Mange praktiske bankfolk — i alle fall blandt dem som sitter i ledende stillinger — vil hevde at det er innskuddsmassen og dens bevegelser som i første rekke blir bestemmende for utlånsvirksomheten. De vil nødig innromme at det kan eksistere en sammenheng i den motsatte retning, altså slik at utlån skaper innskudd og minskede utlån bevirker minskede innskudd. På sett og vis er det nokså naturlig at de tenker slik. I sitt daglige arbeid må jo den enkelte banksjef regne med sin innskuddsmasse som *gitt*, og efter den må han inurette sine disposisjoner. Påstanden om at utlån kan skape innskudd, vil derfor lett fortone sig for ham som en

«virkelighetsfjern teori». Og dog er det *denne* påstand som er mest i overensstemmelse med kjensgjerningene når man ser *landet under ett*. Sammenhengen lar sig selvfølgelig ikke formulere i noen helt enkel regel (der må tas hensyn til virkningen på visse andre faktorer, særlig den omløpende seddelmengde og bankenes beholdning av verdipapirer), men stort sett er det nok riktig å si at en innskrenkning i utlånene er *tilstrekkelig* til å fremkalle en nedgang i innskuddsmassen og en utvidelse av utlånene *nodvendig* for å fremkalle en stigning.

Et annet eksempel er synet på sparingen. Forretningsbankene satte ifjor i gang en sparingskampanje og brukte herunder en rekke slagord og påstander som de formodentlig selv fant meget «virkelighetsnære», men som nærmere besett bare var «teori», og det endogså en slett teori som abstraherte fra et meget viktig forhold. I store annonser i dagsavisene blev det sagt bl. a.: «Din bankbok betyr: For samfundet: Grunnlag for utvidet produksjon og omsetning. Nye arbeidsmuligheter». Dette kan være riktig *under visse forutsetninger*, men under andre forutsetninger vil det være riktigere å si: «Hvis du skaffer dig en bankbok så *tar du bort* grunnlaget for utvidet produksjon og omsetning, og *ødelegger de nye arbeidsmuligheter*.» Fremført kategorisk er begge disse påstander hver for sig noiaktig like meningsforvillende, som «beviset» for at robåten ved roingen drives bakover. Likesom ved robåten ligger også her pointet i en kvantitativ sammenligning mellom to motsatte trykk (såsant man da søker en objektiv utredning og ikke bare søker å fremme bestemte privatøkonomiske interesser). I korthet er sammenhengen denne: Den som *lar være å forbruke* en del av sin inntekt, setter i gang to forskjellige sett av virkninger: Han skaffer bankene utlånskapital og han innskrenker samtidig efterspørslen efter forbruksgoder. Bankene blir altså satt i stand til å gi lån til utvidet produksjon, men samtidig blir driftsherrene berøvet et motiv til å sette denne produksjon igang idet da folk får mindre penger å kjøpe for. Om det endelige resultatet av bankboksparingen skal bli øket eller minsket produksjon, avhenger av om det er bankenes kapitaltilgang eller driftsherrenes aktivitet som i øieblikket er «minimumsfaktoren». Og det avhenger igjen av en rekke faktorer som endrer sig med konjunkturfasen. Stort sett kan man si at i en depresjonstid vil virkningen på *efterspørslen* være det utslagsgivende. Da vil det altså være slik at den som sparer, ødelegger de nye arbeidsmuligheter. Til andre tider kan det omvendte være tilfellet. Heldigvis var det bare noen få ganger at denne annonsen gikk. Senere fikk den en langt mindre misvisende form.

Og heldigvis er det ikke ofte at man nu ser den økonomiske teori misbrukt på denne måte. I de senere år har næringslivets menn mere og mere fått øinene op for at sammenhengene — når man ser *landet under ett* — ikke er fullt så enkle som de ser ut fra den enkeltes disk eller verksted eller kontorpult. Og derfor har behovet for objektive, socialøkonomiske utredninger meldt sig med større styrke enn før. Mange store bedrifter og brancheforeninger har nu økonomer og statistikere i sin tjeneste, eller har brukt dem til spesielle arbeidsopgaver. Og flere vil det bli. Men den egentlige offisielle besegling av det nye vennskap mellom det praktiske livs menn og økonomene er organiseringen av arbeidet med den «Økonomiske Strukturoversikt for Norge». Hensikten med den er som det sies i beslutningen «å få tilveiebragt en samlet oversikt over våre produksjonsmuligheter og den indre sammenheng som her gjør sig gjeldende». Initiativtageren var direktør,

J. Throne Holst. Arbeidet er organisert under Varekrigsforsikringsfondets auspisier, idet fondet selv har bevilget en fjerdedel av midlene, mens en annen fjerdedel er ydet av næringslivet og resten av staten. Arbeidet er planlagt som et engangsarbeide over en periode på ca. 4 år. Det er — i alle fall foreløbig — ikke tatt sikte på en permanent institusjon. Arbeidsutvalget består av fire økonomer som leder hver sin avdeling (Keilhau, Arne Skaug, Wedervang og jeg). Dessuten er det en rådgivende nevnd sammensatt av 12 menn fra næringslivet, arbeidernes landsorganisasjon og administrasjonen. Hvor langt det vil bli mulig å nå i dette arbeide, er det naturligvis ikke godt å si på forhånd. Men forsøket er interessant og vi håper at vi i alle fall så noenlunde skal kunne oppfylle forventningene. En ting er sikkert allerede nu: De økonomer som stiller med dette, vil komme til å lære en god del av det. Og da kan vi kanskje si med en av mine amerikanske venner at «det vil være en særdeles nyttig anvendelse av pengene».

Det er noen — ikke minst blandt det praktiske livs menn — som ser dette arbeid som en begynnelse til en ny æra hvor de økonomiske samfundsspørsmål kan bli tatt bort fra det politiske liv. Man tenker sig at de skulde bli gjort til gjenstand for en objektiv videnskapelig avgjørelse omtrent på samme måte som man behandler spørsmålet om et vitamins virkninger eller et metalls forekomst. Dette er altfor optimistisk. Visstnok er det mange ting en objektiv, videnskapelig forskning på det sociale og økonomiske område kan bidra til å belyse. Ja, efter som samfundsforholdene blir mer komplisert, blir en slik forskning bent frem nødvendig som grunnlag for den økonomiske politikk. Men forskningen vil aldri kunne erstatte den økonomisk-politiske kamp. De økonomiske samfundsspørsmål har to sider: en som kan gjøres til gjenstand for forskning ved objektive metoder, og en annen som angår selve spørsmålet om hvilke mål vi skal stille oss, og som derfor nødvendigvis vil inneholde noe vurderingsmessig, noe som i siste instans må utkjempes i det politiske plan.

En av de ting en objektiv forskning på dette område skal gjøre, er nettop å klarlegge hvor grensen mellem disse to innslag går: grensen mellem sak og vurdering. Det nytter ikke å nekte at mange økonomer tidligere har syndet ikke så lite på dette punkt; de har utgitt for «videnskapelig bevist» teser hvis konklusjon på en særdeles vesentlig måte avhang av vurderingsmessige, ofte miljøbestemte forutsetninger. Dette var nok en av de viktigste grunner til den skepsis økonomikens teser ofte blev møtt med. Men også på dette punkt har den mere naturvidenskapelige innstilling bragt en forandring. I lærebøker og forelesninger hvor før ordene «rettferdig», «best», «bør» og lignende dominerte, der finnes vi nu «større», «mindre», «hvis... så...». Dette er vel kanskje den mest avgjørende grunn til den større respekt økonomikken nu blir møtt med. Og det er ad denne vei vi skal videre frem.